

ŞANLIURFA'DA YENİ BULUNAN KAYA MEZARLARI TABAN MOZAİKLERİ

ROCK GRANTS BASE MOSAICS IN ŞANLIURFA

ОБНАРУЖЕННЫЕ НОВЫЕ РИСУНКИ В НАСКАЛЬНЫХ ГРОБНИЦАХ В ШАНЛЫУРФЕ

Yusuf ALBAYRAK*

Öz

Mimari yapıların süslenmesinde kullanılan mozaikler antik dönemden günümüze değin sürekli kullanılan vazgeçilmez mimari bir eleman olmuştur. Gerek sağlamlığı gerekse görsel açıdan güzelliği ile ön planda olan mozaikler özellikle Roma döneminde Şanlıurfa'da oldukça fazla yapılmıştır. Ancak buradaki mozaikler gerek sivil gerek resmi binalarda değil mezarları süslemede tercih edilmiştir. Mozaiklerde daha çok ölen kişi ve ailesi tasvir edilmiştir. Bunun yanında dini konuların ve mitolojik konuların da resmedildiği mozaikler vardır. Şanlıurfa son yıllardaki Nekropol alanındaki kazılarda, üç kaya mezarının odalarının tabanında mozaikler ele geçmiştir. Bu mozaikler, daha önce Şanlıurfa'da ele geçen 30'a yakın mozaik ile yakın benzerlik göstermektedir. Bugüne kadar Şanlıurfa'da ele geçen otuzun üzerinde mozaığın büyük çoğunluğu Edessa Krallığı (M.Ö 2- M.S 3. yüzyıl) dönemine aittir. Mozaiklerin bazıları yurt dışına kaçırılmış, bazıları tahrip edilmiş bazıları da Şanlıurfa'da Halepli Bahçe mozaik müzesinde sergilenmektedir. Aile mozaığı yanında geometrik desenlerin de yer aldığı bu mozaikler, yapıldıkları dönemin sosyal ve kültürel özelliklerini yansıtmaktadırlar. Mozaikler üzerindeki yazıtlarda hem kişi isimleri hem de tarihler yer almaktadır. Mozaiklerde, aile bireylerinin tümü bir arada gösterilerek, ölüme de yaşamda olduğu gibi birbirlerine bağlı olduklarının mesajı verilmiştir. Edessalılar ölümün aileyi birleştiriciliğine inanmakta ayrıca onların yeni bir başlangıca birlikte olarak karşılamak gibi bir inanca sahip oldukları anlaşılmaktadır. Bu mozaikli mezarlar, yaşayanlarla ölenlerin birleştiği, hayattaki yakın ya da yakınlar tarafından yaptırılan resimlerle ölen kişinin var olduğu veya yaşatıldığı mekânlardır.

Anahtar Kelimeler: Mozaik, Nekropol, Kaya Mezarı, Şanlıurfa, Edessa

Abstract

The mosaics used in the architectural decoration have been an indispensable element which has been used continuously since antiquity. Mosaics which are at the forefront, not only with

* ORCID: 0000-0002-2001-6718 Dr. Öğretim Üyesi., Aksaray Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, AKSARAY. albayrakusuf555@hotmail.com.

their strength but also with their visual beauty, have been made a lot in Şanlıurfa especially during the Roman period. However, these mosaics are not used in both civil and official buildings decorations but in tombs. The mosaics depict the deceased person and his family. There are also mosaics in which religious and mythological subjects are depicted. Mosaics were found on the floor of the rooms of the three rock tombs, during the recent years excavations in the Necropolis of Şanlıurfa. These are very similar to about 30 mosaics found previously in Şanlıurfa. Up to now, the majority of the thirty mosaic in Şanlıurfa belonged to the Kingdom of Edessa (2nd century BC - 3rd century AD). Some of the mosaics have been smuggled abroad, some of them have been destroyed and some of them have been exhibited in the Halepli Bahçe Mosaic Museum in Şanlıurfa. These mosaics reflecting the social and cultural features of the period in which they are made, as well as geometric patterns besides the family mosaic. The inscriptions on the mosaics include both names and dates. In the mosaics, all family members are shown together and the message of death is connected to each other as in life. People of the Kingdom of Edessa believe that death is the unifying of the family, and it is also understood that they have a belief in meeting together as a new beginning. These tombs with mosaics are a place where the living and the dead are united and are the places where the deceased were kept alive by the paintings built by their relatives.

Key Words: Mosaic, Necropolis, Rock Tomb, Şanlıurfa, Edessa

Аннотация

Мозаика, незаменимый архитектурный элемент, который непрерывно использовался с древних времен для украшения архитектурных сооружений. Мозаики, обнаруженные в Шанлыурфе, довольно много создавались в период Римской империи, отличались своей красотой и прочностью. Однако, эти рисунки украшали не гражданские, государственные здания, а ими предпочитали украшать гробницы. Больше всего, мозаики изображают умершего человека и его семью. Встречаются также мозаики, в которых изображены религиозные мотивы и мифологические сюжеты. В недавних раскопках, которые проводились в районе Некрополя в Шанлыурфе, у основания комнат трех скальных гробниц, были обнаружены хорошо сохранившиеся мозаики. Эти мозаики, показывают близкое сходство с 30 мозаиками, которые были найдены раньше в Шанлыурфе. На сегодняшний день, из более тридцати найденных мозаик, подавляющее большинство относится к периоду царства Эдессы (2в до н.э. -3 в.н.). Некоторые из мозаик были вывезены контрабандой за границу, многие из них были уничтожены, а оставшиеся экспонируются в музее садовой мозаики Алеппо в Шанлыурфе. Помимо семейных мозаик, так же можно встретить геометрические узоры, отражающие социальные и культурные особенности того периода. Надписи на мозаиках включают, как человеческие имена, так и исторические даты. В мозаиках, показывающих всех членов семьи вместе, дается понятие о том, что они связаны друг с другом как в жизни, так и в смерти. Ясно, что эдесситы верят в жизнь после смерти, что смерть объединяет семью в одно целое и в тоже время они надеются, что встретят вместе новое начало. Эти мозаичные гробницы –это места, где умерший человек существовал или жил, рисунки, созданные близкими, или же родными, это встреча ныне живущих с умершими в прошлом.

Ключевые слова: Изображения, Рисунки, Некрополь, Скальная гробница, Шанлыурфа

1. Giriş

Gerek yaşanan mekanları gerekse öldükten sonra mezar olarak kullanılan mekanları güzelleştirme ve süsleme isteği insanlık tarihi boyunca gerekli ve önemli bir istek olarak görülmüştür. Bu nedenle yapıların tabanları, duvarlar ve kubbeleri farklı süsleme öğeleri ile donatılmıştır. Bu öğeler kimi zaman estetik kaygısı taşırken kimi zaman da dini inanış ile kendini göstermiştir. Bu süsleme öğelerden birisi günümüze çoğunlukla korunagelenlerden mozaiklerdir.

Mozaikler yapılarda taban, duvar ve kubbelere yapılmıştır. Mozaik, doğal ya da çeşitli geometrik form ve ölçülerde kesilerek şekillendirilmiş olan taş, pişmiş toprak veya cam parçalarının bir desen oluşturmak amacıyla, hazırlanmış olan bir harç tabakası içerisine batırılarak dizilmesi sonucu oluşturulmaktadır (Uğur 2011: 43). Antik çağda mozaik genellikle mimari yüzeylerde kullanılmıştır. Kendi içinde değişik malzeme ve tekniklerle farklı isimler alan mozaiklerin en karakteristik olanı, tesseraların yani küp biçiminde kesilmiş taş, terrokata ya da cam parçacıklarının bir araya getirilmesiyle oluşan döşemdir. Taban mozaiklerine “opus tessellatum”, duvar-kubbe mozaiklerine ise “opus musivum” adı verilmiştir. Mozaikler kendi arasında yapılış tekniğine göre değişik sınıflara ayrılmışlardır. Taş veya cam ham maddenin, boyutları yaklaşık 5 cm.'den daha büyük parçalar halinde kesilip döşenmesiyle yapılan mozaığe, Latince “kesmek” fiilinden türetilmiş “opus sectile” denmektedir (Leithner 1999: 11, Res. 2; Ling 1998: 6). Çok küçük tesseraların (cm²'de 63 tesseraya kadar) kullanılmasına çok değişik renk tonları ve gölgeleri elde edilmiştir ve bu teknik “opus vermiculatum” (Latince, Vermis=küçük kurt, tırtıl) olarak adlandırılmıştır (Leithner 1999: 12).

2. Şanlıurfa'da ele geçen Mozaikler

Şanlıurfa'nın Antik dönemdeki ismi olan Edessa (EB. 1969: 967; GE 1970: 552; Drijvers 1980: 110) kenti, M.Ö. 303 veya 302 yılında Seleukos kralı Seleukos Nikator I tarafından bugünkü Şanlıurfa il merkezinde kurulmuştur. Seleukosların bölgeden çekilmesiyle, burada yaşayan yerel halk M. Ö. 132 yılında Edessa (Osroene, Abgar) Krallığını kurmuştur. Bu krallık döneminde yapılan pek çok mozaik günümüze korunagelmiştir. Bugüne kadar Şanlıurfa'da ele geçen otuzun üzerinde mozaik Edessa Krallığı dönemine aittir. Bu mozaiklerin çoğunluğu kaya mezarlarında ele geçmiş (Colledge 1994: 190) ve mezar odalarının tabanlarını süslemiştir. Mozaiklerin bazıları yurt dışına kaçırılmış, bazıları tahrip edilmiş bazıları da de Şanlıurfa'da Halepli Bahçe mozaik müzesinde sergilenmektedir. Ele geçen mozaikleri işlendiği konu bakımından sınıflara ayırmamız mümkündür; Mitolojik figürlü olanlar, Aile tasvirli olanlar ve geometrik desenli olanlar. Son yıllarda Kale eteği Nekropol alanındaki kaya mezarlarını ortaya çıkarmak için Şanlıurfa Müzesi başkanlığında yapmış olduğumuz kazı ve temizlik çalışmaları sonucunda Nekropol alanında 3 mezarda, mezar odası taban mozaığı ortaya çıkarılmıştır.

3. Kale eteği nekropolü kaya mezarları taban mozaikleri

Kale Eteği Nekropolü olarak adlandırılan alan, bugünkü Şanlıurfa İlinin merkezinde bulunan ve Urfa kalesi olarak bilinen kalenin surlarının bittiği güney batı kısmındadır. 2012 yılına kadar bir gece kondu mahallesi olan Nekropol alanı, yol çalışmaları sırasında kaya mezarlarının bulunması ile dikkat çekmiştir. Çalışmalarımız sonrasında toplamda 72 tane kaya mezarı ortaya çıkarılmıştır. Roma dönemi kaya mezar mimari özelliği gösteren bu mezarlardan sadece 3 tanesinde mozaik ele geçmiştir. Mozaikler, 1 den 72'ye kadar numaralandırılan, 65-67 ve 69 numaralı mezarlarda taban mozaığı olarak ele geçmiştir (Albayrak 2017: 280-281).

4. 65 nolu mezarın taban mozaïği

Dromoslu, 5 merdivenli, tek odalı ve 3 Arcaseliumlu bir mezar odasıdır (Resim 1). Dromos uzunluğu 2.70 m. genişliği ise, 1.20 m.'dir. Merdiven genişliği 0.30 m., yüksekliği ise 0.20 m.'dir. Girişin sağ ve sol tarafı tahrip edilerek genişletilmiştir. Mezar odasının ölçüleri, 2.85-2.64 x 2.72-2.56 m. ve yüksekliği de 2.40 m.'dir. Sağ ve sol Arcaseliumlar tekne tarzında, karşıdaki ise kline şeklinde yapılmıştır (Resim 2).

Mozaik, mezar odasının tabanını tamamen kaplamaktadır ve Opus tessellatum tekniğinde yapılmıştır. Panoda beyaz, siyah, sarı, gri, kahverengi, kırmızı ve gök mavisi renkleri kullanılmıştır. Mozaik geometrik desenlidir. Siyah bir bandın çevrelediği kare pano içerisinde beyaz zeminde siyah harflerle üç satır Estrangelo Süryanice yazıt yer alır. Satırların başlangıcında sade haç deseni bulunur. Panodan dışa doğru sarı zeminde kırmızı testere dizili kuşak ile düz ve ters yerleştirilmiş çanlarla dalgalı hat oluşturan kuşak yer alır. Daha sonra çok renkli beş telli örgü desenli bordür ve bakışımı üçgen dizili bordür düzenlemesi vardır. Tek sıra siyah tesseraları testere dışı biçiminde dizili olan üçgenlerin merkezlerinde küçük üçgenler yer alır (Resim 3).

Yazıtta;

“Maryu'nun oğlu Abdu'nun ....., bu sonsuzluk evini benim için, çocuklarım için ve mirasçılarım için yaptı” (Önal 2017: 119) yazılıdır.

Yazıttan anlaşıldığına göre bu mozaik, Abdu Ailesi Mozağı'dır. Yazıt, yazı biçimi ve şekline göre M.S. 3. yüzyılın 2. yarısına tarihlendirilmektedir (Önal 2017: 120).

5. 67 nolu mezarın taban mozaïği

İlk yapıldığında dromoslu ve merdivenli olduğu görülen 67 nolu kaya mezarının dromos ve merdivenleri tamamen tahrip olmuştur (Resim 4). Mezara giriş kısmı dikdörtgen planda, genişliği 0.90 m., yüksekliği 1.40 m., derinliği ise 0.60 m.'dir (Resim 5). Girişten mezar odası zemini 0.80 m. aşağıdadır. Mezar odası 2.60x2.90 m. ölçülerinde ve yüksekliği 2.30 m.'dir. Sol ve karşı Arcaselium kline tarzında, sağdaki ise, tekne tarzında yapılmıştır. Arcaseliumların uzunluğu 2.25 m., yüksekliği 1.20 m., derinliği ise 0.90 m. dir. Arcaseliumların zeminden yüksekliği ise 1.00 m.'dir (Resim 6).

Mezar odası tabanında yer alan mozaïğin panosu, 1.68 x 1.68 m., çelenk ölçüsü ise, 0.53 m.'dir. Opus tessellatum tekniğinde yapılmıştır. Beyaz, siyah, sarı, gri, kahverengi, kırmızı ve gök mavisi renkler kullanılmıştır. Mozaik, geometrik desenli ve yazıtlıdır. Düz siyah çizgiyle çerçevelenen dikdörtgen panonun merkezinde etrafında simetrik dört iri iğ hacı deseni bulunan bir çelenk yer alır. Çelenk ve yaprakların kenarlarını ikili sarmal örgü dolaşır. Beyaz zeminli dairevi çelengin merkezinde bir ayaklı haç, haçın etrafında 7 satırlı, siyah harflerle erken Estrangelo Süryanice bir yazıt yer alır. İğ ve üçgenler sarı renklidir. Sağdaki iğ kahverengi, soldaki gök mavisinde küçük karelerin oluşturduğu ađ deseniyle bezelidir. Gerek sarmal örgüde gerekse ađ deseninde açıktan koyuya renk tonları görülmektedir. İğ aralarında asılı iri üçgenler, testere dışı biçiminde tesseraların dizildiği gök mavisi, beyaz ve kahverengi V şeklinde çizgiler ile donatılmıştır.

Panonun etrafında siyah bir banttın sonra bordür yer alır. Bu bordürde de simetrik geometrik bezeme bulunur. Mezar kapısına bakan bordürlerde sarı zeminde kare desenleri dizisi görülür. Karelerin merkezinde kahverengi küçük kareler, diğer bakışımı yönlerde ise dört tane içbükey kareler oluşturan daireler dizisi görülür. Dairelerin merkezinde küçük kare desenleri yer alır. Bu mozaik Hristiyan izlerinin görüldüğu en erken mozaikler biri olması nedeniyle önemlidir (Resim 7).

Haç'ın etrafındaki yazıtta;

“Bu sonsuzluk evini Ksnts, kendi, çocukları ve bütün mirasçılarını için yaptırdı”.

Yazıt, yazı biçimi ve şekline göre bu mozaik, M. S. 4. yüzyıl tarihlidir (Önal 2017: s.120).

6. 69 nolu mezarın taban mozaïği

Dromoslu, tek odalı ve 3 Arcaselimlu kaya mezarının taban mozaïğidir (Resim 8). Mezar odası 2.32 x 2.22 m. ölçülerindedir. Yüksekliği 2.50 m. olan kaya mezarın tabanına 0.20 m. yüksekliğinde tek merdiven ile inilir. Karşıda yer alan Arcaselium'un üst kısmı semerdam çatı şeklindedir. Girişte mezar odasının sağında köşede 0.56 x 0.69 m. ölçüsünde 0.33 m. derinliğinde zemine oyulmuş Botros adı verilen kemik çukuru yer alır. Tabanda yer alan mozaik panosu da 1.29 x 1.18 m. ölçüsündedir (Resim 9).

Mozaik, Opus tessellatum ve az sayıda Opus vermiculatum tekniğinde yapılmıştır. Beyaz, siyah, sarı, gri, kahverengi, kırmızı, pembe ve mavi renkler kullanılmıştır. Siyah bantla çerçeveselenen kare panoda, ikisi üstte ikisi altta olmak üzere cepheden dört büst yer alır. Düz siyah çizgiyle çerçeveselenen beyaz fondaki ikisi erkek ikisi kadın büstleri Gadya Ailesi'nin fertlerine aittir. Figürlerin adları sağ yanlarına Estrangelo Süryanice yazıyla yazılıdır. Panoda üst solda, evin reisi ve mezar sahibi Gadya'nın büstü görülür. Sarı giysi, sol omuz kısmında ilmiklidir. Mavi ipin uzantısı kalbinin üstünde L şeklindedir. Başında giysisinin renginde üç katlı başlık bulunur. Oval yüzü beyaz-siyah çizgili şeklinde sakallıdır. Kırışık alınlı, yukarı kalkık kaşlı ve iri gözlüdür. Gadya'nın sol yanında eşi Amma'nın cepheden büstü vardır. Yatay çizgili yüksekçe başliğı ön kısmı açık bırakacak şekilde omuzlarından aşağı düşen gri örtülüdür. Üçgen yüzü, hafifçe yukarı kalkık uzun kaşlar, iri gözler ile hüznü bir ifadededir. Solundaki Süryanice yazıda eşi Gadya'nın mesleğinin katip olduğu yazılıdır. Alt sol çerçevede, Gadya'nın oğlu Aftua'nın büstü yer alır. Pembe giysili, sol omzunda ilmik yapan mavi ipin uzantısı kalbinin üstünde görülür. Sakalsız oval yüzlü, sıkıca kapalı dudakları ile ciddi ifadededir. Sol yanında adı yazılıdır. Aftua'nın solunda ise eşi Magdal'ın büstü yer alır. Yatay çizgili konik biçimli yüksekçe başliğı ön kısmı açık bırakan sarı örtülüdür.

Mozaik panosunda dışa doğru beyaz fonda iki yandan kahverengi testere dışlı kuşakların çevrelediği çok renkli ikili sarmal bordürü yer alır. Mozaik siyah bant ve desensiz tasarımla dizilen beyaz tesseralarla son bulur. Mozaïğin yer aldığı kaya mezarının girişi silindir taş blok ile kapatılmaktaydı. Taş bloğun büyük kısmı tahrip olmuş, bir kısmı ana kayaya oyulu yuvasındadır. Bu girişe ait iki taş parçasının birinin üstünde Tabula antasalı Süryanice yazıt, daha küçük boyutlu olanın üzerinde korunan haç resmi vardır (Resim 10).

Mozaikteki Süryanice yazıtta;

- “Barsamya'nın oğlu Gadya (ait)
- Katip Gadya'nın eşi Amma
- Gadya'nın oğlu Aftuha
- Aftuha'nın eşi Magdal” yazılıdır.

Taş parçasındaki Süryanice yazıtta ise;

“John ve Elya'nın oğlu diyakon Saba'nın mezarı.

.... Joseph .....” yazılıdır.

Süryanice yazı ve haç bu mezarın M. S. 6. yüzyıla ait olduğunu göstermektedir. Yazıtın anlaşıldığına göre bu mozaik, Gadya Ailesi Mozaïđi'dir. Mozaik M. S. 3. yüzyılın başlarında döşenmiş, mezar M. S. 6. yüzyılda da kullanılmıştır (Önal 2017: 118).

7. Değerlendirme ve Sonuç:

Kale eteği Nekropolünde ele geçen bu 3 mozaïğin bulunduğu kaya mezarlarının planı aynıdır. Her 3 mezarda da, yer altına yapılan mezar odalarına ulaşmak için üstü açık

merdivenli Dromos bulunur. Dromoslu mezarların görüldüğü bazı yerler; Son Tunç Çağında Batı Anadolu'daki Müskebi Nekropolü (Özgül 1987: 535), Gedikli ve Kırıskal Höyükteki yer altı mezarları (Orthmann 1979: 101), Kelenderis (Gilindere–Aydıncık) Nekropolü (Zoroğlu 1994: 23-45), Amanos Dağları Eteklerindeki Tepeobası Nekropol Alanı (Üngör 2015: Çiz. 1), en yakın örnek olarak da Şanlıurfa Kızılkoyun Nekropolü ve Soğmatar Nekropolüdür (Albayrak 2015: 181). Yine her 3 mezarda da Ölülerin yatırıldığı Arcaselium ismi verilen duvar hücreleri yer alır. Arcaseliumların, M.Ö. 3. yüzyılda ortaya çıktığını, M.Ö. 1. yüzyıl ile M.S. 3. yüzyıllarda yaygın bir kullanımlarının söz konusu olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca M.S. 7. yüzyıla kadar kullanıldıkları da bilinmektedir (Çelgin 1990: 151). 65 ve 67 mezarlardaki taban mozaiklerini geometrik desenli mozaikler sınıfına koyabiliriz. Çünkü bu mozaiklerde herhangi bir figür yer almaz. Bu mozaiklerdeki geometrik desenlerin benzerlerini Şanlıurfa'da ele geçen küpler mozaığı olarak adlandırılan mozaikte de de görmekteyiz. Kale eteği mozaikleri de dahil olmak üzere, Şanlıurfa'da ele geçen diğer mozaiklerde, basit çizgi, ikili ve üçlü çizgiler, monokrom bant, basit ve üçlü örgüler, dalga, testere dişleri, yatay ve dikey iğler, yaprak ve rozet ve kafes motifleri bordür bezemesi olarak sanatçılar tarafından tercih edilmiştir. 67 nolu mezardaki mozaik de, iğ motifleri görülmektedir. Birçok yerde inci ve pul dizisi olarak isimlendirilen bu motif daha çok mimaride karşımıza çıkar (Campbell 1988: 86). Mozaik sanatında çok sık görmediğimiz bu bordür şekline Edessa'da iki mozaikte daha rastlanır. Aile Portresi (Muqumi) Mozaığında (Segal 1954: Pl. V; Leroy 1957: 315; Güler-Çelik 2002: 184)(Resim 11), döşemenin son motifi olan bant bordüründen önce gelmektedir. Dış tarafta tekli çizgiyle iç tarafta da testere dişi bordürüyle sınırlanmıştır. Bir dikey iğ, sonra yatay iğ ve tekrar dikey iğ motifi oluşturur. Her motif sonrasında gelen diğer motifle birbirine teğettir. Arada herhangi bir bağlantı elemanı yoktur. Beyaz zemin üzerine monokrom olarak düzenlenmişlerdir. Üçayak (Tripod) Mozaığında (Segal 1970: Pl. 3) karşımıza çıkan şekli biraz farklıdır (Resim 12). Burada sahneden sonra gelen dalga ve basit örgü bordüründen sonra gelmektedir. Bir dikey iğ, sonra yatay iğ ve tekrar dikey iğ şeklinde motif oluşmuştur. Farklılık bir motif diğerine bağlanırken oluşmaktadır. Normalde bu motif için motifler arası bağlantılarda teğet geçme kuralı vardır. Ancak Üçayak Mozaığının bordüründe iki motif birbirine küçük bir boncukla bağlanmaktadır. Kale eteği nekropolündeki 65 ve 69 nolu mezar mozaiklerinde görülen bordürdeki sarmal bezemesini, Şanlıurfa'dan Abgar mozaığı (Drijvers 1981: Abb. 1; Drijvers 1982: Fig. 1) (Resim 13), Cenaze Şöleni I mozaığı (Segal 1970: Pl. 2), Gerno oğlu Ma'na mozaığı (Önal 2017: Fot. 55), Muqumi mozaığı (Segal 1954: Pl. V), Barhadad mozaığı (Önal 2017: Fot. 66), Küpler mozaığı (Önal 2017: Fot. 72), Ktisis mozaığı (Önal 2011: Fot. 20), Halepli bahçe 1'nolu oda ve 3 nolu oda mozaiklerinde (Önal 2017: 109-110), Delos'ta (Joyce 1979: pl. 34, 10), Zeugma'da (Ergeç 2000: Res. 14), Halikarnassos'da (Leader 1998: Fig. 1) ve Los Angeles Sanat Müzesindeki Diana ve Callisto mozaığında (Belis 2016: Fig. 14) görmekteyiz. Figürlü mozaiklerde, figürlerin pozları açısından mevcut ve kayıp örneklerle bakıldığında Edessa'daki aile mozaiklerini iki grup altına sokabiliriz. Buna göre ilk grubu, figürlerin ayakta, oturarak ya da uzanarak bütün olarak tasvir edildiği örnekler; ikinci grubu ise döşemenin çerçevelere bölündüğü ve figürlerin bu çerçeveler içerisine büst olarak tasvir edildiği örnekler oluşturmaktadır. 69 nolu mezardaki Gadya ailesi mozağı de çerçeve içerisinde büst olarak yapılmış figürlerden oluşur. Bu mozaığa en yakın örnek yine Şanlıurfa'dan Aftuha mozaığı (Bossert 1951: 31; Balty 1995: 388; Önal 2017: Fig. 69) (Resim 14) ve Balay mozaığı (Segal 1970: Pl. 16b)'dir (Resim 15). Bu mozaiklerde çerçevelere ayrılan bölümler içerisinde büst şeklinde figürler yer alır. Yine Abgar mozaığında figürler büst şeklindedir. Bu mozaiklerdeki ortak özellik figürlerin aynı hizada yapılması ve tam olarak cepheden verilmeleridir. Büst şeklinde bireylerin işlendiği mozaikler, tamamen aile bireylerini tanıtm amaçlıdır diyebiliriz. Bu tip mozaikler, üstündeki

figürlerin belden yukarı kısımları tasvir edilmiş sanki vesikalık fotoğrafımsı gibi sadece birey odaklıdır. Bu nedenle her figür için bir çerçeve oluşturulmuştur ve isimleri de, diğer tip mozaiklerde olduğu gibi, başlarının yanına yazılmıştır (Salman 2007: 236). Duruş özellikleri açısından bahsedildiği gibi figürlerin Edessa ve dış merkezlerden Palmyra kabartma ve heykelleriyle aynı görüntüde ve anlayışta olduğuna tanık olmaktadır. Tüm Edessa Figürlü mozaik döşemeleri açık renkli, beyaz bir fon üzerine oldukça renkli giysiler giyen figürler yapılarak düzenlenmiştir (Dunbabin 1999: 173). Edessa'daki mozaik sanatçıları 69 nolu mezardaki mozaik de dahil olmak üzere tüm figürleri mümkün olduğunca gerçekçi ifade etmişlerdir. Tasvir ettikleri şahıslar rahat yüz hatlarına sahiptirler (Segal 1970: 73). Etrafı gözlemleyen iri gözlü kişilerin ağızları kapalı olarak, çoğunlukla ciddi bir ifadeyle verilmiştir. Yetişkin ya da genç erkeklerin hepsi sakallı olarak işlenmiştir. 69 nolu mezardaki mozaikte sakallı erkekğin sakalı, Abgar mozağindeki (Önal 2017: 48; Drijvers-Healey 1999: 186; Drijvers 1981: Abb.1; Drijvers 1982: Fig. 1) ana figürün, yani Abgar'ın, sakalları gibi gri siyah karışık olarak verilmiştir. Yine Muqumi mozağindeki tüm erkeklerin sakalları gri siyah olarak verilmiştir. Böylece kişinin orta yaşı geçtiği ifade edilmeye çalışılmıştır. Mozaiklerdeki figürler oldukça süslü ve doğu tarzındaki giysileriyle tasvir edilmişlerdir (Dunbabin 1999: 173). Mozaiklerdeki kadın figürleri saygın pozlarda gösterilmektedir. Bütün kadın figürlerini peçesiz, yüzü açık olarak görmekteyiz. Kadınlar dikkat çekici bir başlık giyerler. Bu başlıklar farklı renkteki şeritlerden meydana gelirler. Kadın başlıkları aynı zamanda ailenin maddi refahını da simgeler (Segal 1970: 73). Örneklere bakıldığında, bu özelliklere göre, Şanlıurfa Müze'sinde sergilenen Cenaze Şöleni I Mozağında döşemenin en sağlam figürü olan kadının ve Üçayak mozağindeki kadın figürünün başlıkları aynı görüntüye sahiptir. Edessa mozaiklerinde erkeklerinde oldukça süslü kıyafetler içerisinde betimlendiklerine tanık olmaktadır. 69 nolu mezar mozağindeki erkeklerin kıyafetlerinin benzerini, bugün Şanlıurfa Halepli Bahçe Mozaik Müzesinde sergilenen Orpheus mozağında (Segal 1959: 157; Healey 2006:313; Velioğlu v.d. 2013: 1-6; Linforth 1931: 12; Luther 1999: 129; Tülek 2000: 9), Abgar mozağında, Barhadad mozağında (Drijvers 1993: 154) ve Aftuha mozağında (Önal 2017: Fot. 69) de görmekteyiz. Erkek giysileri baştan aşağıya bir bütünlük teşkil eder. Erkek başlıkları, kadınlarda olduğu gibi, erkek kıyafetlerinin en ayırt edici özelliğidir. Erkek başlıklarının en önemli fonksiyonu, mozaik döşemede, ölen kişiyi diğerlerinden farklı kılarak, onun diğerlerinden daha değişik başlığı sayesinde, mezarın sahibi olduğunu belirtir. Örneğin Cenaze Şöleni III Mozağında, ölen kişi bir çeşit Frig başlığı takmıştır. Bu başlık işlenmiş bir şekilde tasvir edilmiştir. Yine çerçeveli Mozaiklerden Abgar Mozağında, ortada Abgar olarak bilinen figür ve her iki yanındaki erkek figürü bu tarz başlıklar ile tasvir edilmişlerdir Dunbabin: Fig. 184) Aphtuha Mozağındaki erkeklerde Frig başlıkları kullanılmaktadır.

Edessa, Fırat nehrine çok yakın bir yerde kurulmuştur. Fırat'tan toplanan taşlar mozaiklere kullanıldığı için, Fırat Nehri'nin mozaik sanatı için hazır bir kaynak olması, Edessa'da mozaik üretiminde önemli bir rol oynamıştır. Edessa mozaiklerinin büyük çoğunluğu şehrin kendine özgü kaya mezarlarında ele geçmiştir. Bu kaya mezarları şehrin kuzey, batı ve güneyindeki nekropol alanlarında yer almaktaydı. Mozaiklerin çok büyük bir kısmında işlenen figürlerin adları şehre özgü Estrangelo Süryanca ile yazılmıştı. Süryanice, doğu Aramca'nın en önemli lehçelerinden biridir. Bu lehçenin konuşulduğu bölge de Urfa'dır. Urfa'nın Süryanicedeki adı da Urhai veya Urhoi'dir. Yunanlılar Edessa, Araplar'da er-Rahâ' adını vermişlerdir. Hatta Süryani kaynaklarına göre Urfa, eski Aramî krallarından Urhai b. Huyâ'ya nisbet olarak adını buradan almıştır (Tur 2009: 154). Mozaiklerde aile bireylerinin başının yanında yukarıdan aşağıya doğru, onları tanıtan isimleri mutlaka yazılmıştır. Yine bazı örneklerde mezarın kitabesi de mozaikler üzerinde yazılıdır. Bunların kimilerinde mozağın tarihi de yazılmaktadır.

Üzerindeki yazıtlara göre tarihi verilmiş yedi mozaik döşeme vardır. Bunlar, daha önce Dallas Sanat Müzesi'nde olup, bugün Şanlıurfa Halepli Bahçe Mozaik Müzesi'nde sergilenen Orpheus Mozaığı (M.S. 194), kayıp Orpheus Mozaığı (M.S. 228), Zümrüdü-ü Anka (Phoenix) Mozaığı (M.S. 235), 1956 yılında keşfedilen ancak bir süre sonra yok olan Cenaze Şöleni I Mozaığı (M.S. 238), Şanlıurfa Müzesi'nde sergilenen yazıt kısmının yok olduğu Dört Kollu Yıldız Mozaığı (M.S. 238), son yıllarda bulunan Yukarı Göklü Mozaığı (M.S. 428) ve Hazinedere Şehitlik Mozaığı (M.S. 556). Edessa'da ele geçen diğer mozaikler ise, M.S. 2. ve 3. yüzyıl olarak tarihlendirilmiştir. Edessa'daki mozaikleri belli gruplara ayırmak mümkündür. Buna göre Edessa mozaikleri; Aile Mozaikleri ve Dini Mozaikler olmak üzere iki ana gruba ayrılır. Aile Mozaikleri kendi içinde bireylerin büst şeklinde tasvir edildiği mozaikler, bireylerin ayakta bütün olarak tasvir edildiği mozaikler ve bireylerin aile içindeki bir şölen sahnesinde betimlendiği cenaze şöleni mozaikleri olarak üç alt gruba ayrılır. Dini Mozaikler ise, Orpheus Mozaikleri ve Phoenix mozaikleridir.

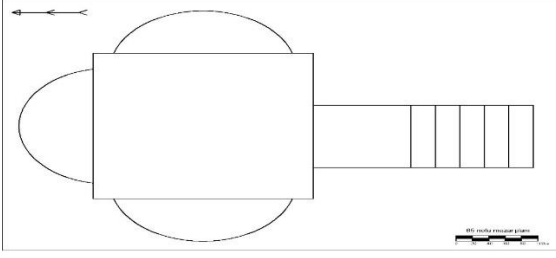
Son yıllardaki kazılar ile ortaya çıkardığımız bu mozaikler, Şanlıurfa'da daha önce ele geçen otuz yakın mozaik ile yakın benzerlikler göstermektedirler. Kaya mezarlarının tabanlarında yer alan bu mozaikler, yapıldıkları dönemin sosyal, kültürel ve dini yapısı hakkında bilgi vermektedir. Bir mezarda aile bireylerinin bir arada verildiği mozaiklerin yer almasının felsefik bir sonucu olarak, Edessalılar ölümde de yaşamda olduğu gibi birbirlerine bağlı olduklarının mesajı verilmesidir. Başka bir deyişle, bu görüntüler, dünyevi yaşamda olduğu gibi ölümden sonraki yaşamda da birliktelik felsefesine dayalı bir görüşün yansımaları olarak değerlendirilmelidir. Dolayısıyla, günümüzde hatıra amaçlı çekilen aile fotoğrafları ile aynı düşüncenin ürünleridir. Görülen o ki Edessalılar ölümün aileyi birleştiriciliğine inanmakta ayrıca onların yeni bir başlangıca birlikte olarak karşılamak gibi bir inanca sahip oldukları anlaşılmaktadır. Böylece bu anlayışla oluşmuş bir ölüm ve cenaze ritüeli gelişmiştir. Bir başka yönden bakıldığında aile gruplarının mozaikler üzerinde tasviri, ailenin yaşayan ve ölmüş olan üyeleri arasındaki dayanışmanın bir sonucudur. Böylece mezar, yaşayanlarla ölenlerin birleştiği, hayattaki yakın ya da yakınlar tarafından yaptırılan resimlerle ölen kişinin var olduğu veya yaşatıldığı mekânlardır. Hayatta kalan aile bireyi ya da yakını mezarı ziyaret ettikçe geçmişteki saadet günlerini bu mozaiklere resmedilen yakınlarına bakarak yâd edecektir (Salman 2007: 239).

Kaynakça

- Albayrak, Y. (2015). "Soğmatar Kült Merkezi İle İlgili Yeni Öneriler", *Belgü*, Sayı 2, 179-194.
- Albayrak, Y. (2017). "Şanlıurfa Kale Eteği Nekropolü Kaya Mezarları", *Karadeniz* 36, 279-289.
- Belis, A. (2016). *Roman Mosaics*, İn The J. Paul Getty Museum.
- Balty, J. (1995). "La Mosaïque Antique Au Proche-Orient", I. Des Origines A La Tetrarchie, *Anrw*, 347-429.
- Bossert, H. T. (1951). *Altsyrien*, Tübingen.
- Campbell, S. D. (1988). *The Mosaics Of Antioch*, E.J. Brill, Toronto.
- Colledge, M. A. R. (1994). "Some Remarks On The Edessa Funerary Mosaics", *La Mosaïque Grégoromaine Iv, Association Internationale Pour L'étude De La Mosaïque Antique*, Paris, 1994 (Edessa Funerary Mosaics), 189-197.
- Çelgin, A. V. (1990). *Termessos Kenti Nekropolleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Dunbain K. M. (1999). *Mosaics Of The Greek And Roman World*, Cambridge University Press, Cambridge.

- Drijvers, H. J. W. (1981). "Ein Neuentdecktes Edessenisches Grabmosaik", *Antike Welt*, Vol. 12, No. 3, 17-20.
- Drijvers, H. J. W. (1982). "Sanctuaries And Social Safety. The Iconography Of Divine Peace In Hellenistic Syria", *Visible Religion* 1, 65-75.
- Drijvers, H. J. W. (1993). "New Syriac Inscriptions" *Aram* 5: 147-161.
- Drijvers, H. J. W. – Healey, J. F. (1982). *The Old Syriac Inscriptions Of Edessa And Osrhoene*, Leiden, Boston, Köln.
- Ergeç, R. (2000). "Belkıs/Zeugma 1997–1998 Kurtarma Kazıları", *Kazı Sonuçları Toplantısı* Xxi, Cilt: 2, 259-270
- Güler, S. E.–Çelik, B. (2002). "Edessa Mozaikleri, Şanlıurfa Uygarlığın Doğduğu Şehir", *Şanlıurfa İli Kültür Eğitim Sanat Ve Araştırma Vakfı (Şurkav) Yayınları*, No. 27, 182-189.
- Healey, J. F. (2006). "A New Syriac Mosaic Inscription", *Journal Of Semitic Studies*, Vol. 51/2, 313–327.
- Joyce, H. (1979). "Form, Function And Technique In The Pavements Of Delos And Pompei", *American Journal Of Archaeology*, Vol 83/3, 253–263
- Leader, R. (1998). *Name Labels On Late Antique Mosaics*, Research Awards.
- Leithner, M. M. (1999). *Mosaik Sehen Und Gestalten. Geschichte, Materialien, Projekte*, Bern, Stuttgart, Wien.
- Leroy, J. (1957). "Mosaiques Funéraires D'édessa", *Syria*, Vol. 34, 306–342.
- Linforth, İ. M. (1931). Linforth, "Two Notes On The Legend Of Orpheus", *American Philogological Association*, Vol. Lxii, 5-17.
- Ling, R. (1998). *Ancient Mosaics*, British Museum Press, London.
- Luther, A. (1999). "Das Datum Des Orpheus-Mosaiks Aus Urfa", *Die Welt Des Orients*, Bd. 30, 129-137.
- Orthmann, W. (1979). *Burial Customs Of The Iu Rd Millenium B.C. In Euphrates Valley*, (Ed. Le Moyen Euphrate), Strasbourg.
- Önal, M. (2011). "İpek Yolu Mozaik Müzeleri", *Şurkav, Şanlıurfa Kültür Sanat Tarihi Ve Turizm Dergisi*, Sayı 11, Şanlıurfa, 3-10.
- Önal, M. (2007). *Urfa-Edessa Mozaikleri*, Zonguldak.
- Özgünel, C. (1987). "Selçuk Arkeoloji Müzesinde Saklanan Bir Myken Pyxis'i Ve Düşündürdükleri", *Belleten* Lı Sa. 200, 530-540.
- Salman, B. (2007). *Orta Euphrates Mozaikleri Işığında Edessa Ve Samosata Mozaikleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Segal, J. B. (1954). *Some Syriac Inscriptions Of The 2nd-3rd Century A. D.*, Oxford.
- Segal, J. B. (1959). "New Mosics From Edessa", *Archeology*, Vol. 12, (New Mosaics), 151-159.
- Segal, J. B. (1970). *Edessa. The Blessed City*, Oxford.
- Tur, S. (2009). "Sami Diller Üzerine Bir İnceleme", *Şarkiyat Mecmuası*, Sayı 14, 129-164.
- Tülek, F. (2009). *Efsuncu Orpheus*, Arkeoloji Ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Uğur, T. (2011). *Perge Antik Kentine Ait Mozaik Harçlarının Karakterizasyonu*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Üngör, İ. (2105). "Amanos Dağları Eteklerinde Bir Roma Yerleşmesi Ve Tepeobası Nekropol Alanları", *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, Vol. 7, No.12, 1-31.
- Velioglu, E.-Chechi, A.- Renold, M. A. (2013). *Case Orpheus Mosaic–Turkey And Dallas Musaum Of Art*, Artemis Art-Law Centre, University Of Genova, 1-6.
- Zoroğlu, L. (1994) *Kelenderis I*, Ankara.

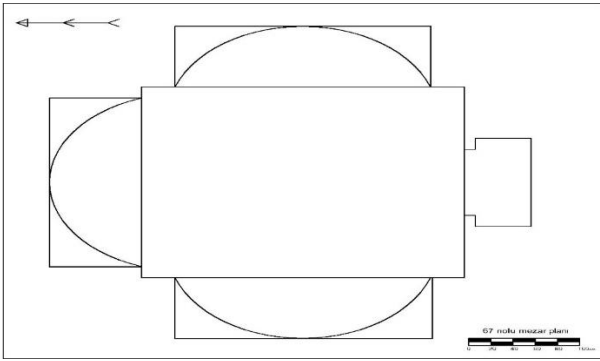
Resim 1: 65 nolu Mezar Planı

Resim 3: 65 nolu Mezar Mozaïği

Resim 2: 65 nolu Mezar Odası

Resim 4: 67 nolu Mezar Planı

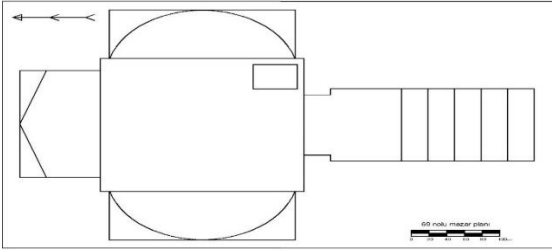
Resim 5: 67 nolu Mezar Dıştan Görünüm

Resim 6: 67 nolu Mezar İç Kısım

Resim 7: 67 nolu Mezar Mozaiği

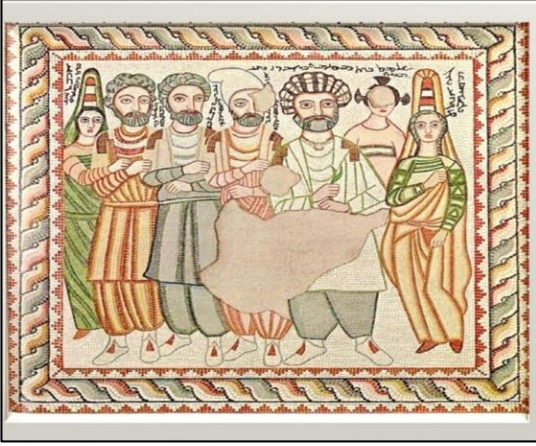
Resim 8: 69 Nolu Mezar Planı

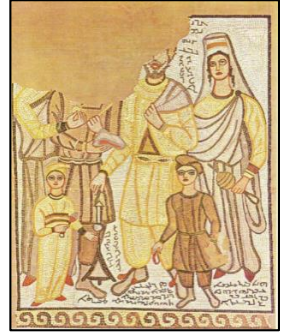
Resim 9: 69 nolu Mezar Odası

Resim 10: 69 nolu Mezar Mozaiği

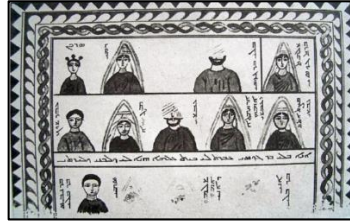
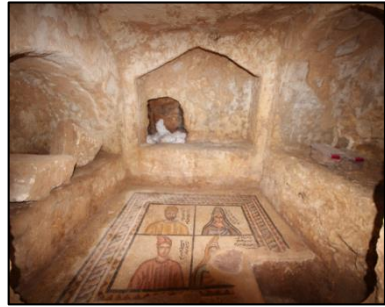
Resim 11: Aile Portresi Mozaigi (Segal 1954: Pl. V)

Resim 12: Tripod Mozaigi (Segal 1959: Fig. 1)

Resim 13: Abgar Mozaigi (Drijvers 1981: Abb. 1; 1982: Fig. 1) Resim 14: Aftuha Mozaigi (Önal 2017: Fot. 69)

Resim 14: Balay Mozaigi (Segal 1970: Pl. 16b)